

Liefde en eerbied voor de vrijheid schenken alzoo voor het erkennen van gewetens- en godsdienstvrijheid geen waarborg. Vrijheid, in formeelen zin genomen, is onmogelijk, en beperking van die vrijheid door de overheid, zij het ook slechts in een enkel geval, onderstelt dat de vrijheid van 's menschen goedkeuring afhangt. Neemt men daarentegen vrijheid in hoogerem zin, nl. als bevoegdheid om naar Gods wil te leven, dan kan verbod om de dwaling te verkondigen geen inbreuk op die vrijheid worden genoemd.

De aard van den godsdienst zelf verzet zich, zegt men, tegen zulk een verbod. In de betrekking tusschen God en den mensch kan geen sterveling ingrijpen. Elk dient Hem op zijne wijze, en evenmin als de overheid op het gebied der kunst zekere richting voor de eenig juiste kan proclameeren, kan zij dat doen op het gebied van den godsdienst. Bovendien kan het geloof aan niemand worden opgedrongen, en hoe zou ooit een opgedrongen geloof Gode welgevallig kunnen zijn? — Deze en soortgelijke beschouwingen maken schering en inslag uit van menig vertoog ten behoeve der tolerantie, doch overtuigen niemand, dan hem die gaarne overtuigd wil zijn. Op dengene, die den godsdienst van een ander voor een valschen godsdienst houdt, maken zij reeds hierom weinig indruk, omdat zoo iemand ontkent, dat er tusschen den mensch en een valschen God een band kan bestaan. Wanneer zelfs een man als Dr. Newman, die, hoewel hij tot de Roomsche-Katholieke Kerk is overgegaan, nog zooveel eerbied heeft voor het individueel geweten, dat hij erkent dat er gevallen kunnen zijn, waarin men de stem des gewetens en niet die des Pausen zou moeten volgen, — wanneer zulk een man durft schrijven, dat hij zich niet wel kan voorstellen dat heidenen, Marcionieten en Manicheers een erg teeder geweten hadden ten aanzien hunner godsdienstige belijdenis 1), wat kan men dan verwachten van hen, die elk geloof aan een persoonlijk God voor bijgeloof houden? Doch, dit nog daargelaten, vergeet men bij bovenbedoelde beschouwingen niet te veel, dat kettervervolging of geloofsonderdrukking niet zóózeer den ketter of den geloovige, als wel zijne omgeving op het oog heeft? De uiterlijke ellende van

Mits men onder recht niet, gelijk ik in den tekst deed, enkel datgene versta, wat menschen van elkander mogen eischen; doet men dat wel, dan valt hetgeen door mij gespatieerd werd buiten de sfeer des rechts.

1) Zie zijn: A letter on occasion of Mr. Gladstone's recent expostulation, 1875.